

TASAVVUF VE TARİKATLARDA GÜZEL KOKU: OSMANLILARDA TASAVVUFİ VE DİNİ MEKÂNLARDA GÜZEL KOKU KULLANIMINA DAİR DEĞERLENDİRME*

The Fragrance in Mysticism and Tariqats: An Evaluation on the Use Of Beautiful Scent in the Ottomans of Sufis And Religious Spaces

Huriye EMEN**

Öz

Güzel koku, tasavvuf ve tarikatlarda metafor, vecd vasıtası olarak görülmüştür. Tasavvuf literatüründe remz (mecaz) olarak sıklıkla kullanılan güzel koku, genelde çiçek ve çiçek kokularıyla izah edilmiştir. Dolayısıyla Yunus, şiirinde sarı çiçekle konuşurken, Halvetiyye Tarikatı'nın Sümbüliyye kolunun kurucusu Sinan, sümbülleri zikir çekerken görebilmektedir. Resûlullah ise çiçeklerin en sevileni gül ile özdeşleştirilir. Tasavvufi ve dini mekânlarda ise koku, zikirlerin Kur'an-ı Kerim tilâvetlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Söz konusu mekânlar, buhur ile kokulandırılmış, gerçekleşen ibadet esnasında vecd ile Hakk'a ulaşma ve kalpte onunla buluşma amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde tekke, türbe ve özellikle camilerde çeşitli koku malzemelerinin kullanıldığı görülmektedir. Mekânlarda güzel koku, genellikle buhur yakılarak elde edilmiştir. Arşiv kayıtlarından misk, amber, öd ağacının buhur malzemesi olarak tercih edildiği anlaşılmaktadır. Kayıtlardan, buhur yakma işinin ayrı bir meslek kolu olduğu, hatta bazı vakfiyelerde bu iş için görev alacak kimselerde bulunması gereken nitelikler ve bunlara ödenecek ücretlerin bilhassa belirtildiği görülmektedir. Yakılacak olan buhur miktarından maliyetine kadar tüm detaylar titizlikle kayıt altına alınmıştır. Dolayısıyla Osmanlılarda tekke, türbe ve camilerden yayılan misk, amber, öd ağacı kokusu sıradan bir işlemin sonucu olmayıp üzerinde hassasiyetle durulan bir uygulamadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Metafor, Buhur, Çiçekler, Güzel Koku.

Abstract

The fragrance in mysticism and *tarīqas* (*ṣūfī* orders) accepted as a metaphor, as a ecstasy to conduce. The fragrance, which is frequently used as a metaphor in *ṣūfī* literature, is generally explained by the scents of flowers. Therefore, while Yunus speaks with a yellow flower in his poem, Sinan, the founder of the Sümbüliyye branch of the Khalwatiyya order, can see the hyacinths chanting. The Prophet Muhammed is identified with the most popular flower, rose. In mystical and religious spaces, scent has become an integral part of dhikr and Qur'an recitation. The places in question were scented with frankincense, it was aimed to reach God (Allah) with ecstasy during the prayer and to meet him in the heart. It is understood that various fragrance materials were used in dervish lodges, mausoleums and especially mosques in the Ottoman Empire. In these spaces, the fragrance is usually obtained by burning frankincense. It is understood from archive records that musk, amber and oud wood were preferred as frankincense material. It can be seen from the records that incense burning is a separate profession, and even in some foundations, the qualifications required of the persons to be assigned for this work and the wages to be paid to them are specifically stated. All details, from the amount of frankincense to be burned to its cost, have been meticulously recorded. Therefore, the smell of musk, amber, oud wood emanating from dervish lodges, mausoleums and mosques in the Ottomans is not the result of an ordinary process, but a product of the work that is focused on with precision.

Keywords: Şüfism, Metaphor, Frankincense, Flowers, Fragrance.

* Geliş Tarihi: 26.04.2021, Kabul Tarihi: 15.06.2021. DOI: 10.34189/hbv.101.004

** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye/ huriyemen@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3575-2785>.

Giriş

Tasavvuf, İslâm dininin esaslarını merkeze alarak, dini ve dünyevi meselelere dair birçok bilgiyi kendi bakış açısına göre değerlendirerek yorumlamaktadır. Tasavvufun asıl gayesi nefsin ve ruhun arındırılması olup bu yolla Allah'a ulaşmaktır (Akarpınar, 2004). Sufi bakış kâinatı, Allah'ın isim ve sıfatlarının bir yansıması olarak kabul etmiştir (Tinas, 2020). “Muhakkak ki Allah güzeldir, güzelliği sever” (Müslim, İman, 147 akt. Hadislerle İslâm, 2020, 481) hadis-i şerifine istinaden güzel olan her şeyin tecellisinin izini süregelmıştır. Bunun tabii sonucu olarak estetik bir dünya görüşüne sahip olmuştur. Sufi bakışta estetik anlayışı şekil, renk, kelam ve sadâ dışında kokuda da kendisine yer bulmuştur (Tinas, 2020). Kura'n-ı Kerim'de maddenin varlığını devam ettirmesini sağlayan “öz” (ruh)'ün tanımlarından birisi de güzel kokulu bitki olmuştur. Bu yönüyle ruh, insanın Allah'tan aldığı özelliklerin bütününe ifade etmektedir (Özkan, 2013).

Resûlullah'ın hayatında, vücut temizliği ve bakımı, kötü kokulardan uzak durma, güzel kokma hususu önemli bir yer edinmiştir. Her vesileyle vücut temizliği konusunu öne çıkarmış, bunu hayatı boyunca uygulayarak örnek teşkil etmiştir. İyi bir vücut temizliği için su ve temizleyici bir malzemenin kullanılıp akabinde güzel kokular sürülmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Erkeklerin Cuma namazına koku sürerek gelmelerini emretmiş, bulamadıkları taktirde eşlerine ait olan kokulardan kullanmalarını önermiştir. Onun zamanında çeşitli güzel kokular kullanılmıştır. Hz. Ayşe, Resûlullah'ın misk ve amber kokusunu tercih ettiğini ifade etmiştir (Önal, 2020). İslâmiyet'te temizlik konusuna verilen önem Kur'an, Sünnet ve İslâmi kaynaklarda sıklıkla vurgulanmıştır. Fıkıhta beden temizliği ibadet şartı olarak kabul edilirken, tasavvufi eserlerde seyr-i süluk için kalp ve ruh temizliği, manevi arınma olarak kabul edilmiştir (Çağrı, 2011). Dolayısıyla tasavvufta güzel koku, manevi dünyanın önemli temalarından birisini oluşturmuştur.

Osmanlı devrinde güzel koku gündelik yaşam, dini merasimler ve saray adabında hatırı sayılır bir yere sahip olmuştur. Osmanlı arşiv kayıtlarından, kokunun en az temel ihtiyaçlar kadar kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Hayvansal ürünlerden çiçeklere, çeşitli bitkilerden ağaçlara kadar pek çok malzeme, koku yapımında tercih edilmiştir. Kokular, günümüzdeki parfüm/kolonya formunda olmayıp, buhur suyu, şemmama, gül suyu, gül yağı, kalye (galliye), buhur (tütsü), sabun ve kokulu mumlardan oluşmuştur. Cami, mescit, türbe, tekke ve dergâhlarda muhtelif kokular, belirli kaidelere uygun şekilde düzenli olarak kullanılmıştır.

Buhur, buhurluk/buhurdan adı verilen kapların içerisine çeşitli kokulu bitkiler ya da tabaka halinde buhur ve korun yerleştirilip (Çerikan, 2020) tüttürülmesiyle ortama güzel kokuların yayılmasıdır. Buhur yakma Çin, Hint, Mısır, Mezopotomya, Yunan, Anadolu, Roma, İnkâ ve Aztek medeniyetlerinde de kullanılmış olup, söz konusu gelenek manevi arınma vasıtası olarak kabul edilmiştir. Güzel kokuların tanrıları hoşnut kıldığı, onların öfkesini yatıştırdığı, duaların göğe yükselip tanrıya ulaşmasında ve kabulünde kolaylık sağladığı düşünülmüştür. Tütsünün, iyi ruhlarla

melekleri bir araya topladığına, kötü ruhlar ve şeytanı ise kaçırdığına inanılmıştır (Çevrimli, 2018).

Musevilik ve Hristiyanlıkta buhur yakma geleneği bulunmasına rağmen İslâmiyet'te dini merasimlerde böyle bir ritüel söz konusu değildir. Ancak, Hz. Muhammed'in ibadet unsuru olarak değil sadece güzel kokmaları için mescitlerde buhur yakılmasını emrettiği bilinmektedir. Hz. Ömer'in minbere oturduğu vakit, azatlısı Abdullah el-mücmirin buhur yaktığı, bu sepeple el mücmir (buhurdancı) lakabını aldığı rivayet edilmektedir (Erdem, 1992). İslâmiyet'in ilk senelerinde dini mekânlarda kullanılmaya başlayan güzel koku, özellikle buhur zamanla sadece dini mekânların kokulandırılmasıyla kalmayarak tasavvufi mekânlarda zikirlerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

1. Tasavvufta Koku Metaforu ve Çiçekler

Tasavvufta kokunun maddi fonksiyonları ve tesirlerinden başka taşıdığı anlam da vurgulanmıştır. Birçok menkıbede, salih kişilerin mezarlarından güzel kokular geldiğinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla kokunun yalnızca duyu organıyla algılanabilen bir uyarıcı olmayıp, aynı zamanda metafiziksel bir unsur olabileceğine dikkat çekilmiştir (Güçlü, 2013).

Koku ilmi, tasavvuf camiasında ayrı bir âlem olarak kabul edilmiştir. Hz. Muhammed'in, Veysel Karani'nin kokusunu duyması gibi Allah dostlarının bu nev'i kokuları bazen asırlar evvelinden duyabildiğine inanılmıştır. Buna istinaden Abdülkadir Geylani Hazretleri (ö. 561/1165) bir gün Buhara tarafını işaret ederek o bölgeden güzel bir koku aldığını, oradan bir Allah dostu çıkacağını söyleyerek Muhammed Bahaeddin Nakşibendi'yi (ö. 791/1389) işaret etmiştir. Benzer şekilde Bayezid-i Bestami Hazretleri (ö. 234/848?) de Rey şehri yakınlarındaki Harakan köyünden hoş bir koku duyduğunu ifade ederek daha sonra oradan çıkacak Ebü'l-Hasan Harakânî Hazretleri'ni (ö. 425/1033) kastetmiştir (Barbir, 2014).

Tasavvuf ehli, kokuyu en fazla çiçekten imal etmiştir. Çiçek, mutasavvıflar tarafından yetiştirilmesine önem verilen, kokusundan istifade edilen, ayrıca remz edilen bir bitki olmuştur (Tınas, 2020). Bursa'da Emir Sultan (ö. 833/1429?), her yıl bahar ayında erguvan çiçeklerinin açmasıyla birlikte müritleriyle toplanarak Allah'ı zikretmiştir. Ölümünden sonra bu gelenek devam ederek, diğer şehirlerden gelenlerin toplantıya katılmasıyla zikirler sürekli hale gelmiştir. Kaynaklarda bu gelenek "erguvan bayramı", "erguvan faslı" adıyla yer edinmiştir (Algül, 1991). İstanbul'da yaşamış önemli mutasavvıflardan, tekke şairinin Yunus Emre'den sonraki öncüsü Aziz Mahmud Hüdâyî (1543-1628), çiçek ve özellikle lâle yetiştiriciliğine olan merakıyla tanınmıştır. Mutasavvıf, çeşitli türlerde lâleler yetiştirerek bunlara farklı isimler vermiş, lâlenin İstanbul'da ün salmasına önemli katkılar sağlamıştır (Bayak, 2016). Lâle, edebiyatta Hz. Muhammed ya da Hz. Muhammed-Allah münasebetini ifade etmek amacıyla sembol olarak kullanılmıştır. Lâlenin tercih edilmesinde, kelimenin Arapça yazılışındaki harflerin Allah lafzındaki harflerle aynı olması, her ikisinin de

ebced hesabıyla 66 sayısını vermesi etkili olmuştur. Ayrıca lâle kelimesinin tersinden okunmasıyla hilâl kelimesinin oluşması, hilâlin İslâmiyet'i simgelemesi; lâle bir kök ile çiçekten meydana geldiği için tevhidi remzetmesi de tercih edilme nedenlerinden olmuştur (Çap, 2018a).

Allah dostları, umumiyetle gül kokusunu tercih etmesine rağmen, manevi mertebelerine göre farklı kokuları da kullanmışlardır. Abdülkadir Geylani en çok gül, misk, sonrasında ıtır, menekşe ve iğde (çiçeği); Emir Sultan Hazretleri de erguvan kokusunu sevmiştir. Veysel Karani karanfil kokusunu seçmişken, sembolü ise dağ lâlesi (gelincik çiçeği) olmuştur. Aziz Mahmud Hüdâyî sümbülle anılmıştır (Osmanoğlu, 2020).

Tasavvufta ve edebiyatta gül metaforu sıklıkla kullanılmıştır. Gülün Miraç'ta Hz. Muhammed'in (sav.) terinden meydana geldiği rivayet edilmiştir. Gülün güzel kokusu Hz. Muhammed'in kokusuyla özdeşleştirilmiş (Açıkel, 2018), hatta bu düşüncüyü desteklemek için buna ilişkin sözler, hadis şeklinde ileri sürülmüştür (Çap, 2018c). Halk şairi ve mutasavvıf Yunus Emre ise şiirlerinde sadece gülün değil yeryüzündeki bütün çiçeklerin Hz. Muhammed'in teri olduğuna değinmiştir (Uysal, 2011). Mutasavvıf şairlerden Ümmi Sinan (Bursalı) ilâhi aşk ve Hz. Muhammed'e olan muhabbetini anlattığı şiirinde gül istiaresini kullanmıştır:

Seyrimde bir şehre vardım gördüm sarayı güldür gül

Başındaki tacı tahtı bağı divarı güldür gül

Gül alırlar gül satarlar gülden terazi tutarlar

Gül ile biterler çarşı pazarı güldür gül (Sakaoğlu, 2013).

Tasavvufi düşüncede gül, Resûlullah'ın simgesi olmasının dışında, başka sembolik anlamlar da taşımaktadır. Örneğin, gonca gül ile açılmış gül farklı bir hali ifade etmektedir. Buna göre gonca- açılmış gül ilişkisi birlikte çokluk, çoklukta birlik ifadesini en güzel şekilde izah etmektedir. Gonca gül insanın kendisi ve rabbiyle başbaşa kalmasını, dervişin rabbiyle olan sır anını temsil ederken, açılmış gül sırların ortaya konulmasını ifade etmektedir (Çap, 2018c).

Halvetiyye Tarikatı'nın Şemsiyye kolunun kurucusu olan Şemseddin Sivasi'nin (ö. 1006/1597) Gülşen- Abad adlı mesnevisinde gül, çiçeklerin en üstünü olarak tasvir edilmiştir. Çiçeklerin sırasıyla bir meclise gelerek konuşmalarını ele alan eserde, vahdet-i vücüt ve diğer tasavvufi hususlar çiçekler arasında geçen diyalog üzerinden remzedilmiştir. Oldukça zengin çağrışımlarla kurgulanmış olan mesnevide gül, Hz. Peygamber'i, diğer çiçekler ona ulaşmaya çalışan tarikatları; gül, şeyhi diğer çiçekler ise müritleri sembolize etmiştir (Aksoy, 1996).

Evliya Çelebi (ö. 1095/1684?), seyyah olmasına vesile olduğunu ifade ettiği rüyasını anlatırken çiçek ve güzel koku remzine yer vermiştir. Rüyasında Resûlullah'ı, diğer peygamberleri ve Sahâbe-i Kirâm'ı görüp ellerini öptüğünden, her birinin

ellerinin farklı bir güzel koku saçtığından bahsetmiştir. Resûlullah'ın ellerinin safran kırmızısı gül, diğer peygamberlerin ellerinin ise ayva gibi koktuğunu anlatmıştır. Ayrıca Hz. Ebu Bekir'in (ö. 13/634) kavun, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) amber, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) menekşe, Hz. Ali'nin (ö. 40/661) yasemin, İmam Hasan'ın (ö. 49/669) karanfil ve İmam Hüseyin'in (ö. 61/680) beyaz gül yaprağı gibi koktuklarını aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2008).

Alevi-Bektaşî kültüründe çiçekler ve kokusu önemli bir yere sahip olmuştur. Hz. Muhammed ve Hz. Ali çeşitli güzel kokularla, Şebboy çiçeği Hacı Bektaş Veli ile, gül kokusu Hz. Hüseyin'le bütünleşmiştir (Özmen, 1998). Resûlullah ve Ehl-i Beyt'e isnad edilen bazı rivayetlerde çiçek ve koku bahsi geçmektedir. Bunlar arasında Ehl-i Beyt'i yücelten bir rivayette nasıl ki menekşe kokusu diğer kokulardan üstünse Ehl-i Beyt'in de diğer insanlardan üstün olduğu ileri sürülmüştür. Reyhan, sadece belirli bir kokulu bitkiyi değil bazen tüm kokulu çiçekleri ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Ehl-i sünnet kaynaklarında sahih hadislerde de reyhanın bahsi geçmiştir. Resûlullah, Hz. Hasan ile Hüseyin'i kendi dünyasının iki reyhanı olarak tanımlamıştır (Çap, 2018b).

Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*'ında ilâhi aşkla alâkalı düşüncelerini dile getirirken, güzel koku ve çiçek metaforundan istifade etmiştir: Bir veli 'Yâ Rabbi' dediğinde, yüce Allah ona 'Lebbeyk' yani buyur diye cevap verir. Bu seslenme ve cevap arşta birleşir. İkisinin arasında bir nur çıkar. O nurun şulesinden yedinci kat göğün altında binlerce hoş kokulu renkgarenk çiçek peyda olarak kokuları altıncı ve hatta beşinci katı kuşatır. Daha sonra sırasıyla dördüncü gök amber, üçüncü gök reyhan, ikinci gök misk kokularıyla dolar. Yedi kat gök melekleri birbirlerine müjdeyle güzel kokulardan haber verirler. O sırada öyle bir çiçek biter ki ona reyhan gülü derler. Ne vakit bir veli ölecek olsa, melekler ona gül koklatırlar ki böylece velinin canını aşk ile almış olurlar (Sağır, 2012).

İnsanlık tarihinin belki de en eski hikâyelerinden birisi olup ilk defa Tevrat'ta geçen Yusuf kıssasına, Kur'an'da da yer verilmiştir. Burada Hz. Yusuf'un gömleğinin kokusundan söz edilmiştir. Tevrat'ta geçmeyip sadece Kur'an'da yer verilen Yusuf kokulu gömlek hadisesine göre, Hz. Yakub'un gözleri, oğlu Yusuf'a olan üzüntüsü nedeniyle kör olmuştur. Hz. Yusuf şifa niyetiyle babasına bir gömlek yollamıştır. Gömlek henüz ulaşmadan evvel Yakup peygamber tarafından kokusu hissedilmiştir. Gömleğin eline geçmesiyle onu yüzüne süren Hz. Yakub'un gözleri görmeye başlamıştır (Göre, 2017). Mevlânâ, *Mesnevi*'sinde Yusuf'un gömleğinin kokusu kıssasına değinir: Yusuf'un gömleğinin kokusunu kendine senet yap!. Çünkü onun kokusu gözü aydınlığa erdirtir (Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, 2015). Mevlânâ'nın Yusuf'un kokusuyla kastettiği husus, Hakk'ın mahlûkata intikal eden tecellileridir. O kokuyu almış olanlar yani Hakk'ın sıfatlarını yaratılanlarda görebilenlerin gözleri, mânâ âlemine açılmış demektir (Güçlü, 2013).

Tasavvuf ehlinin birbirlerini en çok kokularından ayırt ettiği rivayet edilmiştir. Her bir tarikin, seyr-i sülukta her bir makamın, her bir esmanın kokusunun ayrı olduğu

kabul edilmiştir. Eski devirlerde insanların birbirlerinin kokularından onların meşrebi hakkında bilgi sahibi olabildikleri rivayet edilmiştir. Buna göre zikir meclislerinde duyulan güzel kokuların meleklerin iştirakinden ve yapılan zikrin has kokusundan olduğuna inanılmıştır (Barbir, 2014). Hacı Bektaş Veli'nin *Velâyetnâme*'sinde koku kavramı derviş kokusu, velâyet kokusu, eren kokusu şeklinde remz olarak yer bulmuştur. Burada bahsi geçen koku, kişilerin mertebelerinin kokusudur. Hacı Bektaş Veli, Kırşehir'de Ahi Evran ile sohbette iken orada bulunan bir kadıya “senden dervişlik kokusu geliyordu...” derken, onun derviş olduğunu hayvanlara eziyet etmemesinden anladığını ifade etmek istemiştir (Vilâyetnâme, 1958).¹ Rivayete göre Hacı Bektaş Veli, Anadolu'ya ilk geldiğinde Kayseri tarafına doğru ilerlerken yolda sürülerini otlatan bir koyun çobanına rastlamıştır. Koyunlar, Hünkâr'ın peşine takılıp yürümeye başlamış, çoban ise koyunlarını durdurma konusunda çaresiz kalmıştır. Çoban, koyunlarının Hünkâr'dan velâyet kokusunu aldığını anlamış, hayvanların bile idrak edip biat ettiği bu veliye insanların intisap etmesinin uygun olacağını dile getirmiştir (Kardaş, 2018). *Velâyetnâme*'de bahsi geçen bu hikayede vurgulanmak istenen, Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin makamının yüceliği, bu makamın sadece insanlar değil diğer canlılar tarafından da hissedilebilir olmasıdır.

Sadrettin Konevi, Konya'dan Hacı Bektaş Veli'ye bir derviş göndermiştir. Konevi, dervişi vasıtasıyla Hünkâr'dan, süluk görmüş bir dervişini Konya'ya göndermesini talep etmiştir. Böylece, Hünkâr'ın sohbetlerine, maneviyatına ve kokusuna bu derviş vasıtasıyla nail olacaklarına inanmıştır. Bunun üzerine Hacı Bektaş Veli, çerağcısı Pir Ebi Sultan'ı Konya'ya göndermiş, o da burayı mesken tutmuştur (Vilâyetnâme, 1958). *Velâyetnâme*'de bahsi geçen bu hikayede Hacı Bektaş Veli'nin kokusuna nail olmakla ifade edilmeye çalışılan, Hünkâr'ın ilminden ve sülukundan, onun yetiştirdiği derviş vasıtasıyla istifade etme isteğidir.

Hacı Bektaş Veli, *Velâyetnâme*'sinde muhtelif kokularla remzedilmiştir. Hünkâr, bazen tütsü kabında amber kokusu olarak tabir edilirken bazen de misk kokulu olarak betimlenmiştir. “Hünkâr güzel kokulu ağzını açtı ki ahu miskinden saçtı” (Kardaş, 2018, 273, 283, 360) ibaresinde, Hacı Bektaş Veli'nin sohbetindeki güzellik remzedilmiştir. *Velâyetnâme*'de Hünkâr'ın kendisi, elleri ve bizzat *Velâyetnâme*'si, gül kokulu olarak ifade edilmiştir (Kardaş, 2018).

2. Osmanlılarda Dini ve Tasavvufi Mekânlarda Buhur Kullanımı

Koku gönül ilminde Allah'a ulaşmanın bir vasıtası olarak görülmüştür. Alimler, meleklerle irtibat kurabilmek için bazı kokuları kullanmışlardır. Bunun için bazen yazı için kullandıkları mürekkepler, bazen de tütsüler (buhur) tercih edilmiştir (Osmanoğlu, 2020).

Osmanlılar döneminde tasavvufi ve dini mekânlar genellikle buhurla kokulandırılmıştır. Tarikatların gerçekleştirdiği merasimler ayin, sema, mukabele ve tevhid gibi isimlerle zikredilmiştir. Ayin, sema ve mukabele sonraları sadece Mevlevilikte kullanılmıştır. Ayinler meydan, semahane ve tevhidhane adı verilen

¹ Yaygın kullanımı *Velâyetnâme* olmasına rağmen, bu kaynakta *Vilâyetname* olarak tercih edilmiştir.

bölmelerde gerçekleştirilmiştir. Tarikatlara göre ayin, farklı isimler almış olup Mevlevilikte sema, Celvetiyye ve Hayatiyye’de nisf-ı kıyam, Şabaniyye’de darb-ı esma, Nakşibendilikte ise hatm-ı hâcegân adları kullanılmıştır. Mevlevilik ve Bektaşilikte bazı zikir ve sohbet toplantıları ayin-i cem (ayn-ül cem, bezm-i cem) olarak zikredilmiştir (İnançer, 2014).

Tekkelerde buhur kullanımı, tekke erkanları arasında sayılmıştır. Yapılan merasimlerde ayinler, şeyh efendinin meydan açmasıyla birlikte başlatılmıştır. Ayinin başlamasıyla meydancı, güzel kokular saçan buhurdanı getirerek ortadaki boşluğa ve şeyhin karşısına bırakmaktadır. İçerisinde umumiyetle öd ağacı tüttürülen buhurdan, tevhidin bitimiyle birlikte ortamdaki kaldırılmaktadır. Ayrıca bayram, kandil, düğün, hilafet, cülus gibi özel merasimlerde şeyhlerin birbirlerini ziyaretleri esnasında misafir gelen şeyh dış kapıdan buhurla karşılanıp, ziyaret bitiminde buhur eşliğinde dış kapıya dek uğurlanmaktadır (İnançer, 2014).

Celvetiyye Tarikatı’ndan Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri’nin (ö. 1030/1628) asitanesinde tekke ve türbeler kapatılmadan önceki dönemlerde gerçekleşen tac ziyaretinde buhur yakmanın, ziyaret erkanlarından olduğu anlaşılmaktadır. Aziz Mahmud Hüdâyî’nin mahfazasında saklanan tacı, her sene ramazan ve kurban bayramlarının afele günü ikindi namazından sonra ziyarete açılmıştır. Ziyaret merasiminde önde buhurcu, asitanenin postnişi, arkada ise tüm asitane mensupları kıdem sırasına göre dizilerek türbeyi ziyaret etmişlerdir (Yılmaz, 1980).

19. yüzyıl mutasavvıflarından Mehmed Murad Nakşibendi (ö. 1264/1848), zikir yapılırken dikkat edilmesi gereken bazı konulara dikkat çekerken, Allah’ın zikrinin en önemli şartlarından birisinin hürmet olduğunu belirtip, ıtır ile buhur yakmayı hürmet unsurları arasında saymıştır (Özdiç, 2018). Halveti Tarikatı’ndan Muhammed b. Hasan es-Semennûdî (ö. 1199/1785), tarikata girmek isteyen müritler için tarikatın adab ve erkânı ile alâkalı hazırlamış olduğu eserlerinde zikir esnasında on iki adab olduğundan bahsetmiştir. Bunlardan bir tanesi hem zikir yapılacak mekâna, hem de zikir esnasında giyilecek elbiselere temiz kokular sürülmesi işlemidir (Ayış, 2016). Bektaşî Tarikatı’nda da ikrar ayini esnasında tarikata kabul edilecek talibin sorgulanması erkanından önce üç farklı erkan bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla, mürşidin içeri girmesi, buhur yakılıp gül suyu serpilmesi ve mürşidin talibi sorgulaması erkanlarıdır (Harman, 2018).

Alevi ayinlerinde buhur yakma görevi çerağcı tarafından gerçekleştirilmiştir. Görevi; ayin esnasında kullanılacak olan buhurdanlıkları silerek temizlemek, içlerini gül suyu ya da başka güzel kokularla doldurarak, cem boyunca buhurdanlıkların yanık kalmasını, ayinin güzel kokular eşliğinde sürmesini sağlamaktadır (Özmen, 1998).

Evliya Çelebi, Seyahatname’sinde Osmanlı coğrafyasındaki tekkelerden bahsederken, hem tekkelerde kullanılan koku malzemelerinden hem de etrafını

süsleyen çiçek bahçelerinden söz etmiştir. Bulgaristan'da bulunan (Varna'da) Akyazılı Sultan'ın türbesindeki sandukaların etrafı gülabdan ve buhurdanlıkla donatılmıştır. Türbe misk ve amber kokmaktadır. Türbedarlar ziyaretçilere gülsuyu ikram edip buhur yakmaktadır. Türbenin dış kısmındaki çiçek bahçesi gül, yasemin, nesrin ve sümbüllerle benzenmiştir. Eskişehir'deki Seyyid Battal Gazi Tekkesi de benzer özellikler göstermektedir. Türbedeki kabrin etrafı gülabdan ve buhurdanlıklarla süslenmiştir (Evliya Çelebi, 1999). Bulgaristan'da bulunan Hasköy'deki Osman Baba'nın türbesinden misk ve amber kokuları yayılmaktadır. Türbede değerli gülabdanlar, buhurdanlıklar bulunmaktadır. Kademli Baba Sultan Tekkesi'nde ise mübarekin kabrinin dört bir yanı yüzlerce şamdan, gülabdan ve buhurdanlıklarla donatılmıştır. Nefes Sultan Tekkesi'nin dervişleri de ziyaretçilere gülsuyu ikram edip tekkede buhur (öd, misk) yakmaktadır (Evliya Çelebi, 2011).

Osmanlı arşiv vesikalarında dini ve tasavvufi amaca yönelik tesis edilmiş mekânlarda güzel koku veren maddelerin kullanımına ilişkin kayıtlar mevcuttur. Söz konusu mekânlarda güzel koku kullanımında en fazla başvurulan yöntemlerden birisi kokulu maddelerin yakılarak tütsü (buhur) şeklinde kullanılmasıdır. Arşiv belgelerine göre mekânlarda buhur yakma vazifesi buhurcu ya da buhuri tarafından gerçekleştirilmektedir.

Arşiv kaynaklarından özellikle vakfiye örneklerinde buhurcu/buhuri görevlendirmelerinin yapıldığı, söz konusu görevlilerin nitelikleri ve alacakları ücretler görülmektedir. Halil Paşa ve ağabeyi Mehmed Paşa (Groot, 1997)² vakıflarının 1629 tarihli zeyl şartnamesine göre, işinin ehli bir kimse buhuri olup malzeme maliyeti dahil olmak üzere günlük iki akçe alacaktır. Mehmet Paşa'nın vakfiyesinde de buhuri malzeme bedeli dahil günlük iki akçe ödenmesi ve türbede vazife alması şart edilmiştir. Halil Paşa'nın vakfiyesine göre, Halil Paşa Camii'nde görevli olacak buhurcu her cuma günü ile mübarek gecelerde, ikisi mihrabın iki yanında, diğeri devirhanın huzurunda olacak şekilde üç adet buhur yakacaktır. Görevliye, buhur malzemeleri de dahil olmak üzere günlük 3 akçe ödenecektir. Vakfiyede buhurcunun işinin ehli olması şartı konulmuştur (Aydın, 2015). 1794 tarihli olup, İstanbul'da Unkapanı'nda İlyas Oğlu Hoca Hayreddin Efendi Camii için buhurcu tayinine ilişkin kayda göre söz konusu vazife için günlük 3 akçe ödenecektir (C. EV, No. 158, Gömlek No. 7874). Osmanlı Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa'nın (ö. 1159/ 1746) Bâb-ı Âli'nin yakınındaki külliye içinde yaptırmış olduğu caminin görevlileri arasındaki buhuri için 3 akçe ödenmiştir. Beşir Ağa, kendi vakıflarından Medine'deki Şeyh Anber Husrâşiyi Zaviyesi'ne yapmış olduğu vakıflar arasında buhuri için ödenecek maaş ile buhur malzemesi ücreti de yer almaktadır (Ürkündağ, 2017). I. Abdülhamid'in (ö. 1203/1789) vakıflarından Beylerbeyi'ndeki Valide Camii'nde bir kişi günlük 3 akçe ile buhurcu olarak vazifelendirilmiştir. I. Abdülhamid'in annesi Rabia Sultan'ın aynı yerdeki türbesinde görevli olan buhurcu için belirlenmiş günlük 1 akçe, padişahın

2 Halil Paşa, 1570 (?) - 1629 yılları arasında yaşamış, sadrazam, kaptan-ı derya, yeniçeri ağalığı gibi bazı kademelerde vazife almış Osmanlı devlet adamıdır. Ağabeyi Mehmed Paşa ise vezirlik vazifesinde bulunmuş olup Beylerbeyi Vakası'nda (1589) öldürülmüştür.

vakfından karşılanmıştır (VGMA, No. 1407, 61, 67).

Arşiv vesikalarına göre buhur yakma geleneğini sürdüren kurumlardan birisi Şeyh Murad Efendi Tekkesi'dir. Burası, İstanbul'da Eyüp'te Nişancı Mahallesi'nde önce medrese olarak kurulmuş, 18. yüzyılda tekkeye dönüştürülerek Şeyh Muhammed Murad-ı Buhari'ye (ö. 1132/1720) tahsis edilmiştir. Kayıtlarda Murad-ı Buhari Tekkesi, Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî Tekkesi, Şeyh Murad Efendi Tekkesi gibi isimlerle de zikredilmektedir. Tekke, Nakşibendiliğin Müceddidiye kolunun Anadolu'daki ilk merkezi olması açısından önemlidir (Torun, 2010). 1753 tarihli vakfiyeye göre Şeyh Murad Efendi, söz konusu zaviyede medfundur. Türbenin yanında inşa edilmiş olan murakabe odasında (çilehane), her cuma ve pazartesi günü güneşin doğmasından sonra işrak vaktinde, hatm-i hâcegân gerçekleştirilerek buhur yakılmaktadır. Zikir esnasında görev yapacak buhuri için günlük 4 akçe ödenmesi şartı konulmuştur. Buhur malzemesi olarak aylık 150 akçe belirlenmiştir. Söz konusu zaviyeye yapılan ödemeler, Köse Mustafa Paşa (ö. 1178/1765)'nın Rumeli'deki vakıflarından sağlanmaktadır (VGMA, No. 739, 4, 5). 1793 (H. 1208) tarihinde zaviyede görevli buharcuya, buhur malzemesi harcı dahil olmak üzere günlük 5 akçe ödenmektedir (C. EV, No. 441, Gömlek No. 22312).

İstanbul'da Sultan Ahmed Türbesi içerisindeki mezarlardan birisi de Sultan'ın kızı Gevher Han Sultan'a aittir. 1744 tarihinde türbede yakılacak buhurun masrafları İnebahtı Sancağı'ndaki Kokoş mukataası gelirlerinden karşılanmakta olup buhur için yıllık 100 akçe ödenmesi şart konulmuştur (AE. SMHD. I, No. 81, Gömlek No. 5457). 1758, 1767, 1792 tarihlerinde türbede sarf edilecek buhurun maliyeti değişmemiş olup söz konusu mukataa gelirlerinden sarfedilmiştir (AE. SMST. III, No. 53, Gömlek No. 3878; AE. SMST. III, No. 309, Gömlek No. 24795; AE. SSLM. III, No. 329, Gömlek No. 19107). Türbede buhur yakılması muhtemelen Gevher Han Sultan'ın ruhu için Kur'an-ı Kerim okunması sırasında gerçekleşmektedir.

Osmanlı döneminde Mekke ve Medine'deki kutsal mekânlarda daimi olarak güzel kokular kullanılmıştır. Özellikle buhurla kokulandırılan mekânlarda amber, misk, öd ağacı, zağferan, gül suyu, gül yağı, aselbend malzemeleri tercih edilmiştir. Kutsal topraklardaki dini mekânların koku masrafı hazine, çeşitli vakıflar, devletin muhtelif gelirleri (mukataa, vergi gelirleri vs) ve halkın yardımlarından sağlanmıştır. Haremeyn'e koku, bazen kullanıma hazır olarak gönderildiği gibi, tedarikte kullanılması amacıyla para olarak da aktarılmıştır (C. EV, No. 245, Gömlek No. 12214; TS. MA. d, No. 8369). Mekke'de Kâbe'nin de içerisinde yer aldığı Mescid-i Haram'ın temizliği esnasında gül yağı kullanıldığı, buhur ile kokulandırıldığı ve bu işlemin yılda iki kez düzenli olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır (C. EV, No. 383, Gömlek No. 19427).

Mekke ve Medine'ye aktarılan yardımlar her yıl düzenli olarak gerçekleştirilmiştir. Osmanlı döneminde Mekke ve Medine'de kutsal topraklarda

oturan fakirlerle Haremeyn-i Şerif'te hizmet gören imam, müezzin, ferraş, kayyım gibi görevlilere, Mekke- Medine emirlerine ve diğer vazifelilere İslâm hükümdarları tarafından her sene haç mevsiminden önce çeşitli hediyeler, paralar gönderilmiştir. Surre alayı ile gönderilen hediye ve paraları sadece padişah, saray erkânı göndermeyip dileyen tüm Müslümanlar katkıda bulunmuşlardır (Ateş, 1981). Osmanlı Devleti her yıl surre alaylarıyla Mekke-Medine'deki kutsal mekânlarda kullanılmak üzere buhur malzemeleri göndermiştir. Surre alayının saraydan çıkarılması dahi özel bir merasimle gerçekleşmiştir. Kutsal topraklara gönderilmek üzere saraydan surre alayının çıkartılacağı gün Kur'an-ı Kerim okunup buhur yakılmıştır (TS. MA. e, No. 211, Gömlek No. 38; TS. MA. e, No. 211, Gömlek No. 39). Surre alayıyla koku malzemelerinin yanı sıra, gülabdan, buhurdan gibi eşyalar da yollanmıştır. Gönderilen eşyaların miktarı, cinsi, nereden ve kim tarafından yollandığı detaylı bir şekilde kaydedilmiştir. Örneğin surre alayı vasıtasıyla Medine-i Münevvere'ye gönderilmiş buhur malzemelerinin kayıtlı olduğu tarihsiz bir arşiv kaydına göre buhur malzemesi için toplam 19.771 akçe harcanmıştır (TS. MD.d., No. 8348).³ Buhur için satın alınan ve İstanbul'dan gönderilen malzemelerin eksiksiz olarak kutsal topraklara ulaşmasına özen gösterilmiştir. Sayım sonrası kayıtlı malzeme ile gönderilen malzemelerin birbirini tutmaması halinde, durum İstanbul'a bildirilmiştir (A. MKT. MHM., No. 370, Gömlek No. 5).

Mekke ve Medine'deki kutsal mekânlara buhur için her sene düzenli olarak yardımda bulunan vakıflardan birisi Bâbüssaâde ağalarından Osman Ağa Vakfı'dır. 1766 tarihinde Osman Ağa Vakfı, Mekke ve Medine'nin buhur ihtiyacı için satın aldığı öd, misk, amber, aselbent ederi 952 kuruş, 1767 tarihinde ise 1022 kuruştur (TS. MA. d, No. 8369). 1798 tarihinde vakfın yıllık 8500 pare olan buhur masrafının İnebahtı'da Badracık cizyesi gelirlerinden sağlandığı görülmektedir (C. EV, No. 273, Gömlek No. 13925). 1814 tarihinde aynı vakfın Mekke ve Medine'ye yolladığı amber, öd ağacı, misk ve buhur ücreti 48.000 akçedir (C. EV, No. 245, Gömlek No. 12214).

Sonuç

İslâm kültüründe güzel kokunun mühim bir yer edinmesi, öncelikle İslâm'ın temizlik konusuna verdiği değerle alakalı olmuştur. Hz. Muhammed, güzel kokuyu temizliğin tamamlayıcı bir unsuru olarak görmüştür. Dolayısıyla onun döneminde güzel koku, hem kişisel bakım unsuru olarak hem de dini mekânların güzel kokmasına yönelik kullanılmıştır. Ancak, güzel kokuya zamanla farklı anlamlar yüklendiği anlaşılmaktadır. Tasavvuf ve tarikatlarda koku, sembol dilinin sözcüklerini ifade eder hale gelmiştir. Koku Hakk'ı, uhrevi hayatı ve bunların etrafında oluşan bazı kavramları ifade edebilmek adına metafor olarak tercih edilmiştir. Tasavvuf ehli pek çok kavramı, farklı mânâlar yüklediği koku teması ile izah etmeye çalışmıştır. Böylece Yusuf'un gömleğinin kokusu Hakk'ı, salih kimselerin kabirlerinden gelen güzel koku iyi ameli, gül kokusu Hz. Muhammed'i, rehyan kokusu ise cenneti ifade

3 1.5 vukiyye öd ağacı ve 300 dirhem ilave öd ağacı, 4.5 vukiyye aselbent (aselban), 13 miskal ham amber, 2 miskal misk, 20 vukiyye gül suyu, 52 dirhem zağferan, 150 dirhem nebat şekeri?, 2.5 vukiyye katran, 8 deste kağıt, pamuk gibi malzemeler tedarik edilmiştir.

etmiştir. Tasavvuf ehlinin güzel kokuyu, dünyevi açıdan değerli olan nimetler gibi oldukça önemli bir mertebeye koyduğu, onu bir ikram ve lütuf olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Tasavvufta kıymetli kabul edilen kavramlar da, muhtelif kokularla izah edilmiştir.

Osmanlı tasavvuf kültüründe koku remz olarak kullanılmasının haricinde özellikle vecd vasıtalarından birisi olarak yer almıştır. Tekkelerde yapılan ayinlere özel kokuların eşlik etmesi, bazı tarikat erkanları arasında buhur yakma ve gül suyu serpmeye gibi ritüellerin bulunması, dünyevi gerçeklikten kurtulma ve Hakk'la bütünleşmede güzel kokunun bir vasıta olduğunu ortaya koymaktadır. Camilerde, türbelerde Kur'an-ı Kerim tilâveti esnasında kullanılan kokularla mekânda bulunanları okunan Kur'an'ın maneviyatıyla bütünleştirme amaçlanmıştır.

Osmanlı döneminde tütsüleme işlemi, kutsal topraklardaki dini mekânlardan imparatorluğun herhangi bir bölgesindeki cami, tekke, türbeye kadar yaygın bir uygulama alanına sahip olmuştur. Arşiv vesikalarına göre, dini ve tasavvufi mekânlarda yakılacak buhur işleminin sıradan bir gelenek olmadığı anlaşılmaktadır. Yakılacak buhur miktarı, bunun için sarfedilecek ödenek, buhur yakacak kimsenin taşınması gereken vasıflar kayıt altına alınmıştır.

Cami, tekke ve türbelerin kokusu için seçilen hammaddeler genellikle amber, misk, öd ağacı olmuştur. Böylece mekânlar seçkin ve kalıcı kokularla buhurlandırılarak kokunun sürekliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Gül suyu ise genellikle mekânların temizlenmesinde ya da ziyaretçilere ikram olarak tercih edilmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- BOA, Osmanlı Arşivi. Ali Emiri Mahmud I [AE.(SMHD.I)]. No. 81, Gömlek No. 5457. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Mustafa III* [AE.(SMST. III)]. No. 53, Gömlek No. 3878. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Mustafa III* [AE.(SMST. III)]. No. 309, Gömlek No. 24795. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Selim III* [AE.(SSLM. III)]. No. 329, Gömlek No. 19107. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tansifi Evkaf* [C.(EV)]. No. 158, Gömlek No. 7874. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tansifi Evkaf* [C.(EV)]. No. 441, Gömlek No. 22312. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tansifi Evkaf* [C.(EV)]. No. 273, Gömlek No. 13925. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tansifi Evkaf [C.(EV)]*. No. 245, Gömlek No. 12214. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tansifi Evkaf [C.(EV)]*. No. 383, Gömlek No. 19427. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı [A.}MKT. MHM]*. No. 370, Gömlek No. 5. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkağı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TS .(MA. d)]*. No. 8369. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkağı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TS. (MD. d)]*. No. 8348. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkağı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS. (MA. e)]*. No. 211, Gömlek No. 38. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkağı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS. (MA. e)]*. No. 211, Gömlek No. 39. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi [VGMA]. No.1407, 61, 67.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi [VGMA]. No. 739, 4, 5.

Telif Eserler

- Açıkel, Yusuf. “Hz. Peygamber-Gül İlişkisi ve İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30/1 (2018), 71-103.
- Akarpınar, R. Bahar. “Sufi Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme”. *Türkbilig* 7 (2004), 3-19.
- Aksoy, Hasan. “Gülşen-Abad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Ocak 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulsen-abad>
- Algül, Hüseyin. “Erguvan Bayramı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 89-97.
- Ateş, İbrahim. “Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine’ye Gönderilen Para ve Hediyeler”. *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 113-170.
- Aydın, Meltem. *Maraşlı Kardeşler; Sadrazam Halil Paşa, Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Halil Paşa İbn-i Piri Paşa*. ed. Sedar Yakar. Ankara: Öncü Basımevi, 2015.
- Ayiş, Mehmet Şirin. “Semennudi’de Zikir Anlayışı”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Şubat 2016), 24-47.
- Barbir, Necla Busuri. (2014 Yaz). “İslâm’ın Kokusu” ter. Ali Tunç. *Keşkül* 31 (Yaz 2014), 116-126.

- Bayak, Cemal. (2016). “Aziz Mahmud Hüdayi: Fatiha ve İhlas Sureleri Tercümelere ve Tevhid Manzumeleri”. *Turkish Studies* 11/10 (2016), 89-136. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9546>
- Çağrıncı, Mustafa. “Temizlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Şubat 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/temizlik>
- Çap, Sabri. “Tasavvufta Gül Sembolü ve Gül İle İlgili Telakkinin Oluşmasında Uydurma Hadislerin Rolü”. *Bilimname* 36/2 (Ekim 2018c), 455-498.
- Çap, Sabri. “Türk-İslâm Edebiyatında Gül Sembolü ve Gül Hakkındaki Uydurma Rivayetlerle İlişkisi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (Ağustos 2018a), 161- 203. <https://doi.org/10.21054/deuifd.450956>
- Çap, Sabri. “Gül Dışındaki Çiçeklerle İlgili Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (Eylül 2018b), 305-331.
- Çerikan, Fidan Uğur. “İlkelden Moderne Kokunun Tüketimi ve Türk Kültüründeki Yansıması”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 12/48 (Winter 2020), 394-408. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.802558>
- Çevrimli, Nilgün. “Zamanda-Mekânda Güzel Koku ve Vakıflar”. *Vakıf ve Toplum Dergisi* 6 (2018), 23-29.
- Erdem, Sargon. “Buhur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Şubat 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/buhur>
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. 3 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*. haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. 1/1 ve İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*. haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. 8/2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Göre, Zehra. “Yûsuf Kıssasında Bir Sembol Olarak Gömlek”. *International Journal of Languages' Education and Teaching (IJLED)* 5/4 (December 2017), 1031-1036. <https://doi.org/10.18298/ijlet.2456>
- Güçlü, Betül. “Mevlâna'nın Eserlerinde Yûsuf'un Gömleğinin Kokusu”. *Marife* 13/3 (Kış 2013), 151-167.
- Hadislerle İslâm 7, Hadislerin Hadislerle Yorumu*. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2013.

- Harman, Mürüvvet. “Çerağ Aslında Neyi Aydınlatır? (Bektaşî Tarikatında Çerağ ve Ona Yüklenen Anlamlar)”. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu (18-20 Ekim Ankara) Bildiriler Kitabı 2.* ed. Orhan Kurtoğlu- Ayşe Çamkara Erginer. 675-696. Ankara: Ankara HBV Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.
- İnançer, Ömer Tuğrul. “Osmanlı Tarihinde Sufilik Ayin ve Erkanları”. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Kaynaklar - Doktrin - Ayin ve Erkan - Tarikatlar -Edebiyat - Mimari - İkonografi – Modernizm* . haz. Ahmet Yaşar Ocak. 125-187. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Kardaş, Sedat. *Ali Nihai'nin Manzum Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâmesi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevi-i Ma'nevi*. çev. Hicabi Kırlangıç. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî (Vîlayet-name)*. haz. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1958.
- Önal, Ramazan. “Hz. Peygamber’in Hayatında Kişisel Bakım”. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayı 1/1 (Ekim 2020), 54- 63.
- Özgül, Hatice. “Mehmed Murad Nakşibendi ve Nakşi Gözüyle Yazılmış Tek, Tam Mesnevi Şerhi”. *Bilig* 85 (Nisan 2018), 129-145.
- Özkan, Ahmet. *Eşrefoğlu Rumi Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Özmen, İsmail. *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*. 3 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Sağır, Selim. *Hacı Bektâş-ı Velî-Makalat- Giriş –Şekil Bilgisi-Dizin*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Sakaoğlu, Saim. “Türk Dünyasında Gül Üzerine Çeşitlemeler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Gül Özel Sayısı (Ağustos 2013), 59-74.
- Tınas, Samet. “Dervişlerin Sohbetlerinden Gelen Muhammed (sav) Kokusu”. *Gzt*. Erişim 01.01.2021. <https://www.gzt.com/nihayet/dervislerin-sohbetlerinden-gelen-muhammed-sav-kokusu-3529868>
- Torun, Ahmet Semih. “Şeyh Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Vakıflar Dergisi* 34 (2010), 125-162.

- Uysal, İdris Nebi. “Yunus Emre Divan’ında Bitki Adları ve İşlevleri”. *X. Uluslararası Yunus Emre Bilgi Sevgi Şöleni Bildirileri (6-8 Mayıs 2010)*. ed. Erdoğan Boz. 949-965. Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yayınları, 2011.
- Ürkündağ, Ayhan. *Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa ve Hayratı*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Osmanoğlu, Nilhan. *Koku İlmî*. İstanbul: Motto Yayınları, 2020.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Aziz Mahmud Hüdâyi ve Celvetiyye Tarikatu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1980.

